

DE MUNTKLAPPER

EUROPEES GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE vzw

Driemaandelijks tijdschrift

- 16 -

oktober 1997

Denarius van Godfried van Bouillon als hertog van Neder-Lotharingen (?)

F 134

Denarius, zilver

Vz.: Buste van een personage met lange haren in vooraanzicht, links een zwaard, rechts een wimpel; er rond, + GODFRIDVS

Kz.: Gevoet kruis met in de kantons drielobben; er rond, IEARLITA (de R staat in spiegelschrift)

Vanhoudt, F 134

Godfried V van Bouillon 1087-1099, Hertog van Neder-Lotharingen

Lotharingen was in de 11de eeuw een gebied dat zich uitstreckte tussen de Schelde, de bovenloop van de Maas en de Rijn. Het was dan nog verdeeld in Opper-Lotharingen, het huidige Lorraine en Neder-Lotharingen, waartoe dus het grootste gedeelte van het huidige België behoorde. Het hing af van de Duitse keizer, die er hertogen benoemde. De hertogelijke titel verwaterde in de loop van de 11de eeuw tot een eretitel.

Verantwoordelijke uitgever : H. VANHOUDT, Belsenakestraat 20, 3020 HERENT

Afgifte Kantoor Wetteren 1

Godfried van Bouillon werd geboren in 1061 in een kasteel te Baizy, een dorpje in Waals Brabant als tweede zoon van Eustache II “Met de Snor” van Boulogne en van Ida van de Ardennen, dochter van Godfried, hertog van Neder-Lotharingen en heer van Bouillon. Zijn oom Godfried de Gebochelde, die in 1076 te Antwerpen vermoord werd, liet hem het markgraafschap Antwerpen, de heerlijkheid Bouillon en andere bezittingen van het geslacht der Ardennen na. Zijn tante en haar dochter, Mathilde van Toscane complotteerden, met de hulp van de paus, tegen Godfried, met het gevolg dat de bisschop van Verdun en de graaf van Namen in 1077 het kasteel van Bouillon kwamen belegeren. Godfried was toen maar pas 16 of 17. Hij slaagde er echter in de belegeraars te dwingen zich terug te trekken en ging dan in de tegenaanval. De streek van Verdun werd platgelegd. Godfried had echter van Keizer Hendrik IV niet de hertogelijke titel over Neder-Lotharingen gekregen, de titel was niet erfelijk; de keizer had zijn eigen zoon, 2 jaar oud, tot hertog benoemd. Het zou duren tot in 1089 eer Godfried de titel kreeg als dank voor zijn steun aan de keizer bij de slag van Volksheim in 1080 en bij de inname van Rome in 1084. Het hinderde hem op dat ogenblik blijkbaar in het geheel niet om de paus te bestrijden en de hoofdstad van het christendom te gaan plunderen. Hij zag er ook blijkbaar geen graten in om de hand te leggen op de abdij van Sint-Truiden en er een soort losgeld te vragen aan de monniken. Het is waarschijnlijk omwille van zijn deelname aan de inname van Rome dat de Kerk hem nooit heeft heilig verklaard, terwijl zijn moeder wel heilig werd.

Toen paus Urbanus II een oproep deed tot de christenheid om Constantinopel te beschermen tegen de oprukkende mohammedanen en om Jerusalem van hun bezetting te bevrijden, dan was dit ook wel met de bedoeling om de agressiviteit der Europese edelen, die hun tijd doorbrachten met elkaar te bevechten, in nuttiger banen te leiden. De edelen beantwoordden massaal de oproep, die overal gepredikt werd door Pieter de Kluizenaar. Godfried besloot op het Concilie van Clermont in de Auvergne om aan de Kruistocht deel te nemen. Hij verkocht zijn goederen: het hertogdom Bouillon werd verkocht aan de bisschop van Luik, voor 1300 mark zilver en 3 mark goud. De kastelen van Mouzon en van Stenay werden verkocht aan de bisschop van Verdun. Zijn moeder verkocht Genappe en Baizy aan de abdij van Nijvel. Zo zien we dat de Kerk ook nog op een andere manier voordeel had aan de kruistochten, het was een gelegenheid om haar domeinen aan een voordelige prijs uit te breiden. Godfried, die wel zijn titels van markgraaf van Antwerpen en hertog van Neder-Lotharingen had behouden, vertok op 10 augustus 1096 met 10.000 ruiters en 70.000 man voetvolk. Maar eerder waren er reeds duizenden arme kruisvaarders op eigen houtje vertrokken onder leiding van Pieter de Kluizenaar. Godfried was vergezeld door zijn twee broers Eustache en Boudewijn en zijn neef Boudewijn van Bourg; de twee laatsten zullen later koning van Jerusalem worden. De tocht ging door Duitsland, Hongarije en Bulgarije; op 23 september stonden ze dan voor Constantinopel. Alexis Commene, toen keizer van het Byzantijnse rijk zag deze enorme troepenmacht op zijn grondgebied met een zeer argwanend oog. Snel kwam het tot wrijvingen tussen Godfried en de keizer, die steeds probeerde te bekomen dat de kruisvaarders een eed van trouw aan hem zouden doen. Intussen kwam Bohemond van Tarente aan met de Italiaanse kruisvaarders. Deze koesterde het plan om Constantinopel in te nemen, maar voor een of andere reden gebeurde dit niet. Toen de dreiging voor Constantinopel verminderde verliep de samenwerking tussen de kruisvaarders en de Byzantijnse machthebbers iets vlotter. In maart 1097 begon de veldtocht in Klein-Azië, over Syrië en Libanon. Op 1 juli 1097 greep er een geweldige veldslag plaats in de vallei van Gorgoni, waar de kruisvaarders de bovenhand haalden maar die hun toch 4.000 doden kostte tegenover 20.000 Turken. De sultan van Nicaea begon dan de techniek van de verbrande aarde

toe te passen om de kruisvaarders uit te hongeren, wat hem zeer goed lukte. In het kamp der christenen stierven er tot 500 per dag van honger.

Onze kruisvaarders waren menseneters

Op 21 oktober stonden ze voor de muren van Antiochië, doch de stad weerstond gedurende meer dan zeven maand. De Armeense handelaars profiteerden van de voedselschaarste om de prijzen op te drijven: een bil van een ezel: 2 gouden bezanten, 2 linzen: 1 denarius, een Vlaamse kaas: 6 gouden solidi, een ei: 6 denarii; een ezelskop of een kamelenkop: 3 gouden bezanten. Op drie jaar tijd was het leger geslonken van 200.000 tot 20.000 man voetvolk en 1.500 ruiters.

Tijdens het beleg van Antiochië situeren zich dan de eerste berichten over kannibalisme in de rangen van de kruisvaarders. Het leger bestond in feite uit twee grote delen: de edelen, hun gevolg en de door hen onderhouden troepen enerzijds en de “onafhankelijken” anderzijds, dit waren armen en lijfeigenen, miserabel uitgerust die ofwel uit idealisme meegetrokken waren ofwel omdat er wat te plunderen viel. Ze groepeerden zich automatisch per streek van afkomst. De strijders, afkomstig uit het Belgisch grondgebied en uit het Noorden van Frankrijk stonden in de oude kronieken bekend als Tafurs. Naar de betekenis van die naam hebben we het gissen, doch er wordt vermoed dat er een verband bestaat met de grote houten schilden waarachter ze zich tegen de vijandelijke pijlen beschermden en die “talewart” of “tallevas” heetten. Ze waren waarschijnlijk gewapend met knuppels of “goedendags”. Aan hun hoofd stond een “koning” die ze zelf gekozen hadden en wiens naam niet is bekend. Het was blijkbaar een Ardeens edelman die aan het bisschoppelijk hof van Luik had vertoefd. Waarom hij de titel van koning droeg is ook nog een omstreden vraag, mogelijk hadden de Armeense handelaars die de kruisvaarders bevoorraadden (de Turken trouwens ook) een verband gelegd tussen Tafur en hun woord voor koning: “tahavor”. De Tafurs die Antiochië belegerden waren nog een 10.000 man sterk. Het waren overlevenden van een veel grotere groep die in Constantinopel het al zeer bont gemaakt had en waarvoor de Byzantijnse keizer maar al te graag schepen had ter beschikking gesteld om naar Klein-Azië over te steken. Ze waren daar dadelijk op eigen houtje een veldtocht in Bithynië begonnen, waar er duizenden waren afgeslacht door de troepen van de emir van Nicaea. De voornaamste informatiebron over de Tafurs is het “Chanson d’Antioche”, een rijmkroniek van iemand die zich Richard de Pelgrim noemt, een man van lagere afkomst die van zeer kortbij de daden van de Tafurs volgde. Hij beschrijft hun uitzicht: lange woeste baarden, bleek en uitgemergeld met van honger gezwollen buiken en door ondervoeding gekromde benen. Wanneer we dan nog weten dat velen het kruis op het voorhoofd hadden laten inbranden dan kunnen we er ons een levendig beeld vormen van deze horde. De kroniek vermeldt hoe de koning der Tafurs zich in de tent van Pieter de Kluizenaar beklaagt over de onhoudbare honger en hoe de heilige man hem zegt: “Neem de gesneuvelde Turken, ze zijn goed om eten indien ze gebakken en gezouten zijn”. In een Spaanse kroniek wordt er bijgevoegd dat Pieter verklaarde dat Turk veel gezonder was dan ezel. De Tafurs volgden deze raad op en begonnen te braden en te koken. De Turken op de wallen van Antiochië sloegen dit schouwspel met walg gade. De kruisvaarders kregen smaak in hun eten, en vonden het beter dan varkensvlees zegt de troubadour, ze gaan dan nog maar wat pas begraven Turken op het kerkhof bijhalen. “Ze aten ze zonder brood en zonder zout”, zegt de schrijver. De edelen, die van het festijn hoorden, kwamen kijken, goed bewapend – je weet maar nooit. De leiding van de kruistocht keurde deze daden niet goed, maar liet ze toe zonder protest. Toen

Godfried van Bouillon een kijkje kwam nemen, zegde de koning der Tafurs hem dat hij goed gegeten had maar dat hij toch wel wat wilde drinken, waarna Godfried hem een fles van zijn beste wijn gaf om zijn maal door te spoelen. Bij een andere kroniekschrijver (Willem van Tyrus) lezen we hoe Bohemond een aantal Turkse gevangenen het hoofd laat afslaan en aan het spit rijgen. De schrijver probeert dit goed te praten door te beweren dat het gebeurde om de islamitische spionnen in het kamp af te schrikken. Ik meen wel dat het een uniek feit is dat deze kannibalistische praktijken massaal, open en bloot, in het zicht van iedereen en met zwijgende toestemming der autoriteiten gebeurden. De historische waarheid ervan valt moeilijk aan te vechten, dezelfde feiten worden zowel door christelijke als voor islamitische geschiedschrijvers verhaald. Deze gebeurtenissen worden meestal liefst vergeten in de officiële geschiedschrijving. Het gaat nu eenmaal niet op een nationale held te gaan voorstellen als een aanvoerder van een stelletje menseneters.

Het eten van mensenvlees was in de Middeleeuwen een verschrikkelijk taboe. Er bestaan uit deze periode talrijke “tarieven” ten gebruike van de biechtvaders waarin naast de zonde de gebruikelijke straf vermeld staat. In geen enkele van deze lijsten staat kannibalisme vermeld, terwijl er wel zware straffen in staan voor het opeten van niet toegelaten vlees: 40 dagen vasten voor het eten van hond, kat of rat; voor paardenvlees te eten in Ierland: 4 jaar op water en brood; voor het eten van krenge: 40 tot 80 dagen vasten. Zelfs het varkensvlees stelde problemen, het is door de Bijbel verboden, doch de theologen hadden daar een mouw weten aan te passen door te stellen dat het inpekelen er de smet van ontnam. Wanneer deze zonden gebeurden door honger gedreven, dan werd de penitentie wel verminderd; een auteur schrijft vol galgenhumor dat een straf van vijf weken vasten kan verminderd worden tot twee weken vasten als de overtreding gebeurde uit honger. In het licht van deze tarieven kunnen we wel inschatten welk een enorm taboe de kruisvaarders toen hebben overschreven. Noodkannibalisme is steeds en overal voorgekomen doch steeds op een verborgen manier. In de middeleeuwse bronnen van deze periode wordt het zelden vermeld, een twaalfstal malen tussen 793 en 1032, maar deze schaarse vermeldingen verklaren zich ook door het feit dat men er liever niet wenste over te praten en ook omdat hongersnoden zeer normale gebeurtenissen waren in deze periode. In de 11de eeuw zien we bijvoorbeeld hongersnoden op Europees niveau in 1005, 1031, 1032, 1014, 1060, 1095, 1099 en 1100, daarbij komen er dan nog kleinere hongersnoden door plaatselijke mislukking van de oogst of door plunderingen of verwoestingen. Naast noodkannibalisme komt tijdens de middeleeuwen ook nog ritueel kannibalisme voor: heksen stonden bekend als menseneters (zie Hansje et Grietje) maar heksen werden ook gegeten, want om te verhinderen dat ze als “niet doden” zouden terugkeren kon men ze slechts verbranden of opeten.

In de nacht van 3 op 4 juni 1098 viel Antiochië. Onder de kreet “Dieu le veut” werd de stad uitgemoord. En Richard de Pelgrim beschrijft met een zichtbare voldoening hoe de Tafurs “les belles Sarrasines” verkrachtten.

Doch ze hadden zich nog maar pas van de stad meester gemaakt of de sultan van Mossoul kwam hen daar belegeren en van belegeraars werden ze belegerden. Om er de moed in te houden verspreidde Godfried het gerucht dat hij in het bezit was van de lans waarmee Christus op het kruis doorboord was. Op 27 juni kwamen de kruisvaarders de stad uit om in open terrein slag te leveren. Normaal had dit uitgehongerde leger het onderspit moeten delven voor de overmacht, doch de onverwachte aankomst van een groep ruiters werd begroet als de aankomst van Sint-Joris, Sint-Maarten en Sint-Demetrius die persoonlijk kwamen helpen; de kruisvaarders waanden zich

onoverwinnelijk en haalden de bovenhand. De buit was groot: o.a. 15.000 kamelen en 3.000 paarden. Intussen was men echter reeds druk doende het veroverde land te verdelen. Bohemond van Tarente werd prins van Antiochië; Godfrieds broer Boudewijn werd prins van Edessa (het huidige Orfa) en vermits iedereen zijn stuk van de koek probeerde te krijgen vlotten de krijgsverrichtingen niet meer. Op 7 juni 1099 stonden ze dan tenslotte toch voor de muren van Jerusalem, dat op 15 juli werd ingenomen. Godfried, de onomstreden leider van deze onderneming, weigerde de titel Koning van Jerusalem en noemde zich Beschermmer van het Heilig Graf, waarschijnlijk onder druk van de Kerk, die voor Jerusalem een kerkelijke bestuur wenste. Een jaar na de val van Jerusalem werd Godfried ziek en stierf na vijf weken, 39 jaar oud, vergiftigd, zoals men dat in die tijd praktisch steeds zei van een heer die niet op het slagveld was omgekomen. Hij werd begraven aan de voet van de Calvarieberg.

Na deze eerste kruistocht zullen er nog verschillende volgen, waarvan de kinderkrustocht het meest tegen de borst stoot. Wanneer we het bilan opmaken van deze veldtochten, dan moeten we tot het besluit komen dat dit vrijwel nutteloze ondernemingen zijn geweest en dat de koninkrijkjes die zich in hun zog in het Midden-Oosten gevormd hebben zich slechts konden handhaven ten koste van een enorm bloedbad, dat van 1099 duurde tot op 28 mei 1291, toen de toren van Akko (Saint-Jean-d'Acre), waarin zich de laatste kruisvaarders hadden verschanst, instortte en de laatste verdedigers tezamen met 2.000 belegeraars de dood vonden onder de puinen. Het zal tot 1917 duren eer er nog Westerse troepen in Jerusalem zullen marcheren. Het enige voordeel dat het Westen uit deze hoop miserie heeft gehaald zijn de culturele contacten met het Oosten, dat in deze tijd cultureel veel verder stond dan Europa. Het Nabije Oosten speelde in de 11de tot de 13de eeuw zowat de rol van het Amerika van de 19de en de 20ste eeuw. De kroniekschrijver Foucher de Chartres schrijft: "Wie ginder arm was is hier rijk; hij die maar enkele denarii bezat staat hier aan het hoofd van een fortuin; hij die in Europa zelfs geen dorp bezat ziet zichzelf heer van een hele stad. Waarom zouden we naar het Westen terugkeren als het Oosten onze wensen vervult?". Godfried van Bouillon was al tijdens zijn leven een legendarische figuur waarrond talloze verhaaltjes zijn geweest, maar al bij al schijnt hij toch een bekwaam en nogal idealistische leider geweest te zijn, die alleszins ver uitsteekt boven zijn strijdmakkers. We zien bijvoorbeeld dat Boudewijn, zijn broer, de Armeense koning van Edessa dwingt hem te adopteren en hem zijn dochter ten huwelijk te geven, waarna hij zijn schoonvader laat vermoorden. Er hebben zich daar scènes afgespeeld die in een Italiaanse western niet zouden misstaan; zo liet Renaud van Chétillon de patriarch van Tripoli, die zich schamper over hem had uitgelaten, geselen en hem daarna ingesmeerd met honing op de markt van Tripoli tentoonstellen. Er zullen wel een kleine minderheid van de edelen werkelijk deelgenomen hebben om het christendom te verdedigen, doch voor het merendeel kwam het op het verwerven van rijkdom en land aan. Reeds enkele jaren na de inname van Jerusalem, in 1108, bevechten er reeds twee Turks-Frankische coalities elkaar!

De munt

Iedereen schijnt zich neer te leggen bij de toeschrijving van dit stuk, door V. Tourneur in RBN 1931. Hij zag er de enige munt aan Godfried van Bouillon in. De argumenten waarop Tourneur zich steunde laten echter aan overtuigingskracht te wensen over. Er is weinig twijfel dat het hier gaat om een stuk van Neder-Lotharingen; er zijn voldoende gelijkenissen met andere munten uit onze streken uit deze periode. V. Tourneur liet ook opmerken dat het stuk veel gelijkenis vertoont met de denarii van de

Luikse bisschop Otbert (1092-1119). Dit is inderdaad zo, het stuk kan vergeleken worden met Vanhoudt G 721 of G 746, die beide een personage met lange lokken in vooraanzicht weergeven, op G 746, zoals op het hier besproken stuk, met een attribuut aan weerszijden van de buste en op de keerzijde een kruis. We moeten toch zeggen dat de presentatie van het kruis versierd met drielobben in de kantons eigenlijk meer overeenkomt met die op sommige Brabantse stukken zoals bij voorbeeld op de deniers BRUOCSELLA. Deze elementen wijzen dus op een datering eind 11de – begin 12de eeuw. Tourneur gaat echter verder en zegt met overtuiging dat dit stuk in het Maasland ontstond gedurende de tien laatste jaren van de 12de eeuw. Hierop verder bouwend besluit hij dat er slechts twee vorsten dit stuk kunnen geslagen hebben: Godfried van Bouillon, hertog van Neder-Lotharingen sedert 1089 en Godfried met de Baard, die in 1095 graaf van Leuven werd. Deze redenering is meer dan gevaarlijk, men kan geen stuk aan de hand van stijlkenmerken op tien jaar na dateren en de invloedssfeer van munten reikte wel verder dan enkele tientallen kilometer. Tenslotte zou deze munt evengoed van Godfried II van Brabant kunnen zijn. Met de interpretatie van de tekst op de keerzijde IEARLITA begeeft V. Tourneur zich mijns inzien nog meer op glad ijs: “De oplossing van deze afkoting kan niets anders zijn dan IEROSOLIMITANUS” schrijft hij, ze zou dus betekenen “van Jerusalem”. Dit lijkt toch niet zo vanzelfsprekend. De correcte vorm is Miosrosolymitanus en de eerste A van de muntlegende komt in dit woord zelfs niet voor. Daarbij komt nog het probleem dat Godfried van Bouillon na de inname van Jerusalem niet is teruggekeerd en dat hij, nadat hij werkelijk de titel “van Jerusalem” kon dragen nog slechts één jaar geleefd heeft. Dus, zegt Tourneur, hij kan dat stuk alleen maar hebben laten slaan voor zijn vertrek, eventueel met het zilver dat hij ontvangen had voor de verschillende bezittingen die hij verkocht had. Godfried zou dit zilver tot munt hebben laten verwerken om zijn troepen te betalen. De zeldzaamheid van de munt pleit tegen dit argument. Indien er een paar duizend mark munten van dit type zou zijn vervaardigd, dan zou dit stuk hoogstwaarschijnlijk veel minder zeldzaam zijn. Men zou zich dan ook moeten verwachten aan vindplaatsen langs de weg van de kruistocht terwijl er slechts exemplaren gekend zijn afkomstig uit Rusland, wat wijst op een normale circulatie, vermits zeer vele van de munten van de 11de en 12de eeuw uit onze streken in Rusland en in Scandinavië gevonden worden. Door aanhalingen uit geschreven teksten bewijst Tourneur verder dat het jaar 1096 er bestempeld wordt als het jaar van de grote bedevaart naar Jerusalem maar hij durft daar toch niet uit besluiten dat IEROSOLIMITANUS als een soort datering zou moeten beschouwd worden, hij gebruikt dit argument enkel om te suggereren dat gezien het feit dat deze tocht zo tot de verbeelding van de tijdgenoten sprak Godfried zich reeds voor zijn vertrek “van Jerusalem” zou hebben genoemd.

Er bestaan andere munten op naam van een GODFRIDUS en met de plaatsvermelding Bouillon (Vanhoudt F 146 – F 151) doch aan wie ze dienen toegeschreven te worden is een open vraag. Er hebben verschillende Godfrieds in Bouillon geregeerd. Bij deze types is er geen enkel dat toelaat het aan onze nationale held toe te schrijven.

We kunnen dus niet zeggen dat Tourneur bij de toeschrijving van de hier besproken munt gebruik maakte van een argumentatie in gewapend beton. Het is dus helemaal niet zeker dat Godfried van Bouillon ooit heeft munten laten slaan. De vraag blijft natuurlijk, als het stuk niet van Godfried van Bouillon is, wie heeft het dan wel laten slaan? Alleen een meer overtuigende verklaring van IEARLITA of een goed dateerbare muntschat kunnen ons verder helpen.